

Penavin Olga

(1916—2001)

Az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Karának Magyar Nyelv és Irodalom Tanszéke 2001. november 13-án egyetemi nyelvészeti napokat rendezett. Ezen a tanácskozáson szerettük volna köszönteni a délvidéki kutatások kimagasló egyéniségét, a XX. század második felének vezető jugoszláviai tudósát, Penavin Olgát. Azt reméltük, hogy ott lesz közöttünk, az előadások is úgy készültek, hogy meghallgat bennünket, neki személyesen is elmondhatjuk tudományos tevékenységével kapcsolatos véleményünket. A halál azonban közbeszólt, október 25-én eltávozott közülünk az, akit ünnepelni akartunk, az ünneplésből szomorú emlékezés lett.

Penavinné Borsy Olga 1916. július 15-én Debrecenben született. A Dóczy református léánynevelő intézet tanárai indították el a nagybetűs „Élet” útján. Gimnáziumi tanárai táplálták benne a nyelvek iránti szeretetet, itt ismerkedett meg a latin kultúrával, irodalommal, a latin nyelv logikájával és szépségével. Nem véletlen tehát, hogy a debreceni egyetemre kerülve is a latin szakot választotta a magyar nyelv és irodalom mellé. Az egyetemen Csűry Bálint nyelvtörténeti, nyelvjárástani előadásait hallgatta, az ő szemináriumainak szellemisége határozta meg további életútját, alakította ki tudósi életpályáját. Csűry keltette fel benne a népnyelv, a népi kultúra iránti érdeklődést, és alapvetően befolyásolta nyelvesszé, nyelvjáráskutatóvá válását.

A diploma megszerzése után rövid ideig szülővárosában tanított, majd 1941-ben Szabadkára került gimnáziumi tanárnak. Innen hívták el 1947-ben Újvidékre az egy évvel korábban alakult Tanárképző Főiskolára. Főiskolai oktatóként már lehetősége nyílt arra is, hogy ismerkedjen a jugoszláviai magyar nyelvjárással. Első útja a nyelvjárásszigetek egyik jellegzetes terepére, Szlavóniába vezetett, a későbbi kórogyi szótár színterére. Életpályájának következő, 1957-től haláláig tartó állomása az Újvidéki egyetem lett. Itt bontakozott ki igazán az egyénisége, egyetemi tanárként nyílt lehetősége arra, hogy kutatásokat végezzen és szervezzen, tanítványokat neveljen a jugoszláviai magyar nyelvjárással minden eddiginél nagyobb méretű felmérése érdekében.

Életművét, könyveinek, tanulmányainak sokaságát csak hosszabb feldolgozásban lehetne kellő alaposággal méltatni. Most e rövid megemlékezésben a főbb kutatási területek egy-egy kiemelkedő alkotásáról, az atlaszmunkálatokról, szótárírói tevékenységéről, a földrajzinév-gyűjtésről és -kiadásról, a nyelv műveléséről és a néprajzi munkásságáról szeretnék néhány szót ejteni.

Végül József „Örségi és hetési nyelvatlasz”-a ihlette őt arra, hogy megvizsgálja a határ másik oldalán a szlovéniai magyarság nyelvét, akik eredetileg szintén az örségi és a hetési nyelvjárást beszélték. (A jugoszláviai Muravidék magyar tájnyelvi atlasza. Újvidék, 1966.) Sok archaizmus került felszínre a térképlapokon, hiszen más nyelvleírásokból is tudjuk, hogy ez a vidék egyike a legarchaikusabb magyar nyelvjárással. Ez az első megjelent atlasza Penavin Olgának, és már itt is látjuk azt a felfogását, hogy nem elégzik meg a pusztán adatközléssel, hanem a tanulságokat is megfogalmazza, rövid leírást ad az ott élő magyarság nyelvének hangtani, alaktani sajátosságairól és szóföldrajzi kérdésekről. — Értékes nyelvöldrajzi vállalkozása volt a „Bácskai magyar nyelvjárási atlasz” elkészítése és kiadása (Újvidék, 1988.). Nemcsak azért, mert számszerűen is sok, 39 magyarlakta vagy többségükben magyarlakta települést keresett föl, hanem azért is, mert ilyen nyelvjárásiilag erősen tagolt, keverék területről eddig még nem készült magyar nyelvjárási atlasz. Átfogó képet kapunk a könyvben azokról a török hódoltság után lezajlott kusza migrációs folyamatokról is, amelyek a jugoszláviai Bácska mai településszerkezetét és lakosságának összetételét kialakították. Ennek következménye az a nagyarányú nyelvjárási keveredés, amely híven tükröződik az atlasz nyelvi térképein. Sok a nyelvjárássziget, összefüggő nyelvjárásról egyáltalán nem lehet szó.

Időben később készült és jelent meg „A jugoszláviai Bánát magyar nyelvjárási atlasza” (Kanniza, 1995.). Hasonló problémákkal találkozott ezen a területen is a szerző, hiszen lényegében itt is ugyanazok a történeti események formálták a lakosság sorsát, mint a szomszédos Bácskában. —

Még egy atlaszt szeretnék röviden megemlíteni, a Matijevis Lajossal közösen készített székely nyelvatlazst (A jugoszláviai székelytelepek nyelvatlazsa. Újvidék, 1978.). Nem nagy vállalkozás volt ez, hiszen még az is megkérdőjelezhető, hogy három településről lehet-e egyáltalán nyelvatlazst készíteni. A különleges történeti események azonban indokolják a munkát létjogosultságát. Hertelendyfalva, Székelykeve és Sándoregyháza székely lakosságát 1883-ban telepítette át Bukovinából az akkori magyar kormány az Al-Duna mellékre. Mivel ennek a három falunak a lakossága nyelvszigetként él idegen nyelvű környezetben, megőrizték eredeti székely nyelvjárásukat, és ez a hangtan az alaktan és a lexika terén is erősen érződik.

Lexikai vonatkozásban a „Szlavóniai (kórógyi) szótár” a legjelentősebb műve Penavin Olgának (I—III. kötet, Újvidék, 1968—1978.). A magyar nyelvtudomány történetében kevesen vállalkoztak egy-egy régió vagy település teljes szókészletének fölmérésére. Csűrű Bálint Szamosháti szótára után az Ormánysági szótár, a Szegeói szótár, majd negyedikként Penavin Olga szótára csatlakozott ebbe a sorba. Minden bizonnyal a Csűrű-iskola hatása is nagymértékben hozzájárult a Szlavóniai szótár elkészültéhez.

Az Újvidéki Egyetem Magyar Nyelvi és Irodalmi Tanszékének nyelvészei már 1965-ben fölvetették a földrajzi nevek rendszeres gyűjtésének szükségességét. Közülük Penavin Olga széles körű dialektológiai tapasztalatait felhasználva fogott hozzá több település névanyagának összegyűjtéséhez. Segítőtársa volt Matijevis Lajos, később Papp György és Kovács Endre. Szerencsénkre ezek a gyűjtemények nem maradtak íróasztalfiókban, tucatjával mérhető a Vajdaság helységeinek földrajzi neveit tartalmazó sorozat köteteinek száma. A szervezés során nagy számban voltak be egyetemi hallgatókat, tanárokat és más értelmiségieket a gyűjtőmunkába. A kiadást gondos szakmai ellenőrzés előzte meg, ezzel garantálták a gyűjtött anyag megbízhatóságát. Munkájuk eredményeként elmondhatjuk, hogy ma már a Vajdaság magyarlakta területeinek nagy részén összegyűjtötték és közzétették azt a jelenkori névanyagot, amely leginkább ki van téve az eltűnés veszélyének.

Közéleti tevékenysége során mindig nagy gondot fordított a nyelvi ismeretterjesztésre. Nem volt szobatudós, aki csak önmagának alkot, tapasztalatait, tudását másokkal is megosztotta, ismereteit továbbadta nemcsak a tanítványoknak, de bárkinek, aki kapcsolatba került vele. A nyelvvelő füzetek sorozatban megjelent „Nyelvjárás és köznyelv” című könyve (Újvidék, 1986.) is ilyen ismeretterjesztés, a vajdasági regionális nyelvhasználat különféle színtereit tárja az olvasó, az érdeklődő nagyközönség elé. Érthetően, világosan fogalmazza meg a legnehezebb definíciókat is. Tényként veszi tudomásul, hogy a nyelv változik, a nyelvjárások eltűnőben, visszaszorulóban vannak. A fiatalok nyelve jelentősen eltér az idősebbektől, a szituáció, a beszédhelyzet azonban nagymértékben meghatározza a nyelvhasználatot.

Penavin Olga egész életében nem tudta, de talán nem is akarta szétválasztani a nyelvészeti és a néprajzi gyűjtőmunkát. Nyelvésztként is néprajzos volt és néprajzosként is nyelvész. Kutatóterületének falvait járva nemcsak a tájszólást figyelte, az emberek beszédét, hanem a környezetüket is, azt a paraszti világot, amelyben az adatközlői élnek. A szavak mögött kereste a tárgyi valóságot, kimondatlanul is a Wörter und Sachen elvét tartotta szem előtt. Ez tükröződik többek között a Szlavóniai szótár szócikkeiben, gazdag néprajzi magyarázataiban.

A szellemi örökség egyik legszebb kincsesára a „Jugoszláviai magyar népmesék” két vastok köteté (Bp., 1971. és 1986.). Az Újvidéki Egyetemen folyó népnyelvi kutatómunka során, téli és nyári szünetekben szinte minden magyarlakta helységben megfordultak. Kiszállásaik alkalmával magnóra vettek jelentős számú folklórananyagot is, nagyrészt népmeséket. Ezekből a lejegyzett szövegekből állt össze sokak kollektív munkájának eredményeként az értékes kiadvány, amely magába foglalja az akkori Jugoszlávia magyarlakta területeinek szinte az egészét: a Baranya–Drávaszöveget, Vajdaságot, Mura-vidéket, Szlavóniát, Bácskát és a Bánságot. Néprajzi tevékenységéről tanúskodnak „A nagycsaládszervezet Szlavóniában” (Újvidék, 1981.) és a „Népi kalendárium. Az esztendő néprajza a jugoszláviai magyarság körében” (Újvidék, 1988.) című kiadványok is.

Befejezésül legyen szabad az elmondottakhoz még egy szubjektív megjegyzést fűznöm. Én Penavin Olgával az 1960-as évek elején ismerkedtem meg az önkéntes néprajzi és nyelvjárási gyűjtők találkozóin, amelyeket Morvay Péter és Végh József szervezett. Ő is ott volt minden alkalommal, előadásokat tartott, részt vett a tanácskozás vitáiban, megosztotta tapasztalatait azokkal, akik nem szakemberként próbálkoznak nyelvjárási és néprajzi anyaggyűjtéssel. Jugoszláviai gyűjtőútjaim során mindig készségesen segített, sokoldalú helyismerete révén megszervezte még azt is, hogy mikor, hol és kik lesznek számomra is a jó adatközlők.

Ha volt néha egy kis szabadideje, azt a Szabadka melletti Palicson töltötte el. Itt mindig nagyon jól érezte magát, felüdülést jelentett számára a nagyváros zajától távol eső szép természeti környezet. Itt gyűltek össze szerettei, barátai, tanítványai, kollégái, tisztelői, hogy örök búcsút vegyenek tőle. Nyugodjon békében a palicsi temetőben.

BALOGH LAJOS